

mítoszával szembe kell szegezni az önismeret és az önvállalás követelményét, amire a szlovákiai magyar próza legkiválóbb alkotásai, elsősorban *Dobos László*, *Rácz Olivér* és *Mács József* regényei szolgáltattak példát.

A közép-kelet-európai kis népek és néptörzsek irodalmi hasonló módon gyűrköznek ugyanazoknak a gátaknak és korlátoknak eltávolítására: a provincializmus buktatóit kikerülni óhajtó igyekezet, az Európába növés közös gondja irodalmainak. Ebben a kérdésben Tözsér Árpád sok érdekes szempontot és következtetést továbbít számunkra, amikor a hasonló múlt és a közös jelen problémáinak a költői világokban való meglétét kísérl meg kitapogatni. Írásainak többségében fölbukkannak ilyen gondolatok, egészében ennek az eszmének szenteli kötetének egyik legérdekesebb esszétörredékét, amelyet maga vázlatnak nevez. A *homokóra nyakában* című írásban a bartóki és Németh László-i tájékozódás nyomán indul a kelet-európai modern líra hasonló útjainak fölterképezésére. Érdekes összeállításában egymás mellé kerül a cseh *Vladimír Holan*, a magyar *Nemes Nagy Ágnes* és *Tandori Dezső*, a szlovák *Milan Rúfus*, a lengyel *Zbigniew Herbert* és a szerb *Vasko Popa*. Sok szó esik manapság a hasonlóságokról, de a szomszéd népek nyelveinek és kultúrájának ismerete híján irodalmi kritikánkban és publicisztikánkban az ilyen megközelítésre igen kevés a példa, pedig ebben a koordinátarendszerben vizsgálódva irodalmunk teljesítményeiről és hiányairól valósabb képet kaphatnánk, mint a nyugat-európai áramlatokkal és művekkel történő összevetés során. Tözsér könyvének számunkra ez a legfontosabb mondanivalója. (*Madách Kiadó Pozsony, 1970.*)

KISS GY. CSABA

TÖRÖK ENDRE: OROSZ IRODALOM A XIX. SZÁZADBAN

Az egyetemes európai kultúrának nem sok tehetségeiben olyan gazdag periódusa van, mint a klasszikus orosz irodalom. Nemcsak az irodalomelmélet újabb és újabb irányainak kedvenc területe ez, hanem a szélesebb olvasóközönség is világszerte hű maradt hozzá. E terjedelmében is, súlyában is, bonyolultságában is kivételes rangú „századnyi” irodalomról mintegy 250 lap terjedelmű könyvet közreadni először meglehetősen merész vállalkozásnak tetszik. Olyan pályákról, mint a Tolsztoje vagy Csehové, nemhogy újat, de egyáltalán valamit lehet-e írni 15—20 lapon? Nos, Török Endre a kezdetben kételkedő olvasót is meggyőzi könyvével vállalkozása értelméről. A szűkös terjedelemtől olyannyira nem fél, hogy feleslegesen még bővíti is a névsort. (Ragyiscsev, Karamzin lényegében XVIII. századi írók, A. Belij, M. Gorkij pedig életművük súlyánál fogva a XX. századhoz tartoznak.) Török esszéisztikus előadásmódja igen tömören képes jellemezni egy-egy írói pályát, így a szembetűnő ismeretterjesztő szándékán túl a szűkebb „szakmabeliek” számára is sok érdekeset, szépet, találót tud elmondani az általa oly jól ismert XIX. századi orosz irodalomról.

A nagy orosz prózaírókról szólva igen sokan (különösen az orosz formalisták és egyes nyugat-európai kutatók) figyelmüket elsősorban arra koncentrálták, hogy Gogol, Dosztojevskij gondolataiban, időszemléletében, epikus előadásmódjában, kompozíciójában, irracionális, szimbolikus motívumaiban a próza nagy formabontóinak (Joyce, Kafka, Proust) előzményeit lássák és láttassák meg. A vizsgálódásnak ezen önmagában helyes és termékeny iránya háttérbe szorította azt a szempontot, melyet a korábbi nacionalista túlzásoktól visszariadva a marxista irodalomtörténészek is

figyelmén kívül hagytak. Ebben van Török Endre könyvének érdeme (s bátran mondhatjuk, nemzetközi méreteiben is nagy jelentősége), hogy könyve gondolati tengelyébe ezt az elhanyagolt szempontot, a XIX. századi orosz irodalom nemzeti jellegét állította. (Érdekes, hogy a nemzeti önvizsgálat egyik inspirálója itt is egy vészjelzés volt; ami a magyarság számára Herder jóslata, azt jelentette Hegel le-sújtó véleménye a szlávokról.) Török finom érzékkel (s az arányokra ügyelve) mutatja be: a XIX. század elejétől az orosz irodalom legkiválóbbjait mindenekelőtt Oroszország sorsa foglalkoztatta. A titkok, szunnyadó erők országát, a hazát gyakran felfogni, megérteni sem tudták: „Oroszországot, ész, nem érted, ... Oroszországban himni kell.” — vallotta Tyutycev, s a nemzeti önmeghatározásnak ez a makacs szándéka nyilvánul meg a *Holt lelkek*-ben is: „Oroszország, Oroszország, hová repülsz, felelj!” Így kapja meg a XIX. század során az orosz irodalom a maga utá-nozhatatlan jellegét (a XVIII. századi orosz irodalom, akárcsak a magyar, nem tesz mást, mint klasszicizmus, rokokó, felvilágosodás, szentimentalizmus, romantika lép-csőfokain lélekzetelállító iramban végigszárgulva beéri Európát), hiszen minden ön-meghatározás egyúttal elhatárolás. Ahogy a nemzeti önvizsgálat során öntudatra kél az orosz irodalom, úgy függetlenebbik egyedi arculatúvá. És minél jellegzetesebben orosz ez az irodalom, annál több művészi értéket hoz létre az európai irodalom számára. „Dosztojevszkij vált a legeurópaiabb jelenséggé, aki az európai eszméktől szabadon képzelte el Oroszországot.” (222. l.) Amiképpen Arany írta a *Kozmopolita költészet*-ben: a világirodalom legnagyobbjai egy szűkebb közösséghez tartozva, annak gondjaival küszködve jutottak el a klasszikus szépséghez. Minden igazán nagy író „tükrök volt: egymagából tűnt nekem föl nép, s haza”. Az orosz nemzet felemel-kedésén óhajt munkálkodni a XIX. századi orosz író, s a kultúra, az irodalom szol-gálatában felülemelkedik a személyes torzszalkodásokon. Megrendítő dokumentuma ennek a már gyógyíthatatlan beteg Turgenyev (holott ő számított a „legnyugatosabb-nak”) levele Lev Tolsztojhoz, melyben szinte könyörög íróársának (pedig közismert: viszonyuk hideg, sőt legtöbbször ellenséges volt), hogy térjen vissza a szépírói tevé-kemységhez, mert ez az orosz irodalom érdeke.

Az újszerű és igen konstruktív alapkoncepción túl csak néhány kisebb fogya-tékkosság vethető a szerző szemére. Az apróbbakra talán a szót is kár vesztegetni; nem Iván a legidősebb Karamazov fivér, hanem Dmitrij, az Osztrovszkij-vígjáték címe (*Besenűje gyengi*) aligha fordítható *Talált pénz*-nek, a Szuszlova-élményt Dosz-tojevszkij főleg a *Félkegyelmű*-be, Nasztaszja Filippovna és Misikin viszonyának rájába dolgozta bele, nem a *Játékos*-ba. Már lényegbevágóbb tévedés Leonyid Andrejevet a szimbolisták közé sorolni. Igaz ugyan, hogy írt szimbolista drámát, de pró-záját inkább nevezhetjük naturalistának; esetleg az expresszionizmussal rokonnak. (A szimbolisták eléggé exkluzív köre le is nézte a „műveletlen” Andrejevet.) Az orosz szimbolista próza (Brjusov, Belij, F. Szologub) egyébként nem is annyira belső epikai fejlemény, mint inkább valami eleve félsikerre ítélt vállalkozás, hogy a lírai szimbolizmus módszerét a regény műfajára vigye át. Leginkább azonban Török Endre Brjusov-értékelésével van vitatkoznivalónk. Bár egyetértünk a műfordító, regény- és tanulmányíró nagyrabecsülésével, Brjusov, véleményünk szerint, első-sorban mégiscsak lírikus és annak egyáltalán nem közepes jelenség, hanem egyen-rangú a XX. századi orosz líra legnagyobbjaival; Blokkal, Paszternákkal, Majakovsz-kijjal, Jeszenyinnel. Abban van igazság, hogy költészete gyakran túl tudatos, óriási műveltsége gyakran szinte ránehezedett fantáziájára, de (akárcsak a mi Babitsunk esetében) műves keresne jelentésrétegeit gondosan számba véve, a költői érzékeny-séget türelmesen keresve bámulatatosan eredeti, szenvedve kiküzdött, művészi tökéle-tességű vallomásláncolatra bukkanunk a parnaszista műveltségversekben.

Magyarországon az orosz irodalom kultuszának nagy hagyományai vannak Arany Jánostól Németh Lászlóig az írók, de a nagyközönség körében is. Ennek ellenére roppant kevés a magyar nyelven is olvasható komoly tanulmány, értő áttekintés épp

az orosz irodalom e korszakáról. Török Endre könyvének azonban nemcsak hézagpótló szerepe van, hanem kitűnő stílusával, egyéni gondolatmenetével, az avatott ítéző nagyszerű felismeréseivel önértéke is igen jelentős. Az *Orosz irodalom a XIX. században*, reményünk szerint, így is csak kiindulópontja (Török Endre és mások számára) a további vizsgálódásnak. A nemzeti felelősségérzet és az egyéni lelkiismeret-vizsgálat e regényóriásai tán legtöbbet tudtak koruk és minden kor emberéről. Ebben a már-már bénító gazdagságban bizonyul jó kalauznak Török Endre könyve. (*Gondolat, 1970.*)

IMRE LÁSZLÓ

FÜLÖP ANTAL ANDOR: FEHÉR MAGNÓLIA